

WIESŁAW KRAIŃSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

krainsk@umk.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6236-6652>

OCENA WIARYGODNOŚCI ZEZNAŃ STRON I ŚWIADKÓW W PROCESIE KANONICZNYM W ŚWIELE PSYCHOLOGII SĄDOWEJ I MODELU MASAM

THE ASSESSMENT OF THE CREDIBILITY OF PARTIES' AND WITNESSES'
TESTIMONIES IN CANONICAL TRIALS IN THE LIGHT
OF FORENSIC PSYCHOLOGY AND THE MASAM MODEL

Abstract. This article examines the assessment of the credibility of testimonies given by parties and witnesses in canonical marriage trials. It explores how forensic psychology provides criteria and analytical methods – such as Statement Validity Assessment (SVA), Criteria-Based Content Analysis (CBCA), Scientific Content Analysis (SCAN), Reality Monitoring, and especially the Multivariable Adults' Statements Assessment Model (MASAM) – for evaluating reliability and authenticity of statements. Particular attention is paid to psychological factors influencing testimony, including memory distortions, stress, and personality traits. The article also presents selected case law from diocesan tribunals, illustrating how canonical judges integrate psychological expertise with canonical and moral evaluations when determining credibility. The study argues that the MASAM model offers a comprehensive and practical tool for improving the assessment of testimony within ecclesiastical judicial practice.

Keywords: credibility of testimony; canonical trials; forensic psychology; MASAM model; witness assessment; ecclesiastical courts

WPROWADZENIE

Zadaniem procesu sądowego jest uzyskanie pewności moralnej o prawdziwości złożonych zeznań. W przeciwieństwie do możliwości państwowych organów sądowych, Kościół nie posiada równie skutecznych środków dochodzenia

do prawdy. Sądy w procesie karnym państwowym stwierdzają w niektórych przypadkach, że orzeczenie sądu kościelnego było odmienne od sądu państwowego, ze względu na większą możliwość przeprowadzenia różnych dowodów oraz bardziej rygorystyczne zasady, które mają zasadniczy wpływ na ich wiarygodność. Należy szczególnie wskazać, że w przypadku dowodu z zeznań świadków każda osoba ma obowiązek złożyć zeznania, a w razie uchylania się od tego obowiązku sąd ma możliwość zastosowania sankcji w postaci grzywny lub nawet doprowadzenia na rozprawę przez Policję. Ponadto każdy świadek zobowiązany jest składać zeznania zgodnie z prawdą pod rygorem odpowiedzialności karnej (obecnie nawet do 8 lat pozbawienia wolności). W przypadku opiniowania przez biegłych także zachodzą podobne sankcje. Te restrykcje w naturalny sposób powodują, że dowody pozyskane z osobowych źródeł mają silniejszy walor wiarygodności niż zeznania odebrane bez zagrożenia określoną odpowiedzialnością. Te zasady jednak nie wykluczają obowiązku sądu polegającego na ich krytycznej ocenie, szczególnie w zetknięciu pozostałym materiałem dowodowym oraz doświadczeniem życiowym i zasadami logiki.

Metodologia niniejszego artykułu opiera się na analizie dogmatycznej przepisów prawa kanonicznego dotyczących dowodu ze świadków, na krytycznym przeglądzie literatury psychologii sądowej w zakresie oceny wiarygodności zeznań oraz na analizie praktyki orzeczniczej Sądu Biskupiego Diecezji Toruńskiej. Przyjęto metodę studium przypadku (case study) oraz syntezę interdyscyplinarną, w celu zaproponowania kanonistom spójnego narzędzia oceny zeznań w oparciu o model MASAM.

1. KRYTERIA WIARYGODNOŚCI ZEZNAŃ W PROCESIE KANONICZNYM

1.1. ZEWNĘTRZNE KRYTERIA WIARYGODNOŚCI

W przypadku świadka jako źródła dowodowego uwzględnia się jego osobę oraz zeznania. Dla sędziego prowadzącego sprawę istotne znaczenie mają stwierdzenia świadka i jego wiarygodność. Kanonom traktującym o dowodzie ze świadków ustawodawca dał w KPK tytuł *De testibus et attestationibus*.

W procesie kanonicznym nacisk położony jest na kryteria, które można określić jako zewnętrzne. W obszarze wiarygodności należy do nich świadek:

- *de scientia* → *de visu* lub *de auditu* – własna wiedza z obserwacji lub świadek, który słyszał okoliczności wypowiedziane;

- świadek *de auditu ab aliis* oraz *de auditu ab auditu*, w zależności od tego, czy o fakcie, na temat którego zeznaje, słyszał od innych czy też bezpośrednio;
- świadek *de credulitate* lub *de opinione*, gdy przypuszcza lub dedukuje o danym fakcie;
- świadek *de opinione* – na zasadzie dedukcji o fakcie, o którym posiada wiedzę;
- świadek *de fama* – z wiadomości publicznej;
- świadek kwalifikowany, wykonywujący urzędowe czynności, zaprzysiężony lub niezaprzysiężony;
- świadek zaprzysiężony lub niezaprzysiężony;
- świadek nienadający się do składania zeznań, niezdolny do złożenia zeznań z dyspozycji prawa oraz świadek podejrzany;
- świadek *pojedynczy*, niezgodny z pozostałymi świadkami procesowymi lub świadkowie *zgodni* między sobą w złożonych zeznaniach¹.

1.2. WEWNĘTRZNE KRYTERIA WIARYGODNOŚCI

Doktryna kanoniczna posiada również kryteria oceny wiarygodności wewnętrznej zeznań, zwłaszcza w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Szczegółowo proces oceny wewnętrznej zeznań w procesie małżeńskim został opracowany w publikacji: *La prova della nullità matrimoniale secondo la giurisprudenza della Rota romana – Studi giuridici XCI* (Vaticano 2011).

W celu opisu wewnętrznej wiarygodności zeznań, nie możemy pominąć psychologicznego procesu zeznających w procesie. Pierwszą kwestią jest rzeczywistość pamięci, która podlega procesowi zniekształcenia. Świadek, zeznając w procesie, korzysta z zawartości swojej pamięci. Zniekształcenia zeznań świadka mogą wynikać z sytemu przesłuchania, który może mieć charakter nieprawidłowy lub być związany z procesem pamięci, o czym poniżej².

Szkielet pamięci jest zbudowany z trzech faz: a) kodowania, które wiąże się ze zdobyciem („widziałem”, „słyszałem”, inaczej określając, „spostrzegłem”); b) przechowywania; c) przypominania (odtworzenia spostrzeżenia). Każda z tych faz może być obciążona błędem, co owocuje niezgodnością faktyczną i prowadzi do niesprawiedliwych decyzji na gruncie kanonicznym, administracyjnych

¹ Zob. W. MUELLER, *Dowody ze świadków w postępowaniu kanonizacyjnym*, „Studia Paradyskie” 32 (2022), s. 149-150.

² D. RODE, K. DUKAŁA, J. KABZIŃSKA, K. ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, Warszawa 2020, s. 336.

czy sądowym³. Audytora w procesie kanonicznym interesuje szczególnie faza odtwarzania zdarzeń pamięciowych, lecz pozostałe fazy, tj. kodowania i przechowywania materiału pamięciowego, mają wpływ na fazę przypominania w procesie dochodzenia do stanu faktycznego. Jest to swoisty, zdaniem autora artykułu, efekt domina błędu w fazie kodowania, przechowywania, obarczający wadą proces odtwarzania⁴.

W rozumieniu potocznym przeciwieństwem pamięci jest zapomnianie⁵. Odtworzenie zdarzeń w procesie sądowym dotyczy tzw. zdarzeń autobiograficznych. Według Marigold Linton (1982), proces zapomnienia przedstawia się w następujący sposób. W pierwszym roku następuje 1% ubytku (w kolejności chronologicznej dat i szczegółów), następnie od 5–6% rocznie. Po czterech latach następuje wyraźny ubytek pamięci⁶. Wśród wyjaśnień teoretycznych mamy do czynienia z hipotezą rozpadu śladu pamięciowego. W myśl zasady opartej na atrofii mięśniowej – zanik nieużywanych śladów pamięciowych – interferencja. Przykładem jest wyróżniona przez Loftusa interferencja retroaktywna: błędne odpowiedzi świadków wypadku drogowego po otrzymaniu przez nich nowych mylących informacji na temat szczegółów zdarzeń⁷.

W modyfikacji śladu pamięciowego warto zwrócić uwagę na wyparcie jako mechanizm zapomnienia związany z mechanizmem obronnym – funkcjonującym nieświadomie. Dotyczy wspomnień budzących lęk, wstyd, upokorzenie jako mechanizm złagodzenia cierpienia (przypadki amnezji psychogennej). Przykładem represji jest brak zdolności odtworzenia zdarzeń wskutek silnych, negatywnych emocji: morderstwo, gwałt⁸. W ostatnich latach pojawiło się w literaturze dużo doniesień o odzyskanych wspomnieniach (*recovered memories*), dotyczących molestowania doznanego w dzieciństwie. Dane te należy traktować ostrożnie, ponieważ w niektórych przypadkach wspomnienia okazywały się fałszywe⁹. Wyniki nauk psychologicznych podkreślają, że wspomnienia przeżyć traumatycznych (*post traumatic stress disorder*, PTSD) bywają silne i trwałe¹⁰, z tegoż względu należałoby zweryfikować symptomy *post traumatic stress disorder*.

³ RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 341.

⁴ RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 341.

⁵ M. JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowania*, Gliwice 2008, s. 275. Zapominanie *forgetting* – częściowa lub całkowita utrata zdolności odtwarzania lub rozpoznania informacji, która uprzednio została przyswojona.

⁶ JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 277.

⁷ JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 255, 281-283.

⁸ JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 290.

⁹ Zob. szerzej: RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 340.

¹⁰ RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 290.

Istniejące zaburzenie po stresie traumatycznym PTSD uwiarygadnia zeznanie¹¹. Należy zwrócić uwagę na reminiscencje (*reminiscence bump*). Polegają na wzroście liczby wspomnień przypadających na lata życia 10–30, a zwłaszcza 15–25. Z tego okresu jest więcej wspomnień, niż należałoby oczekiwać na podstawie normalnego tempa zapominania¹².

W przypadku wiarygodności zeznań w ocenie sądowej należy brać pod uwagę pamięć i rzeczywistość Ego wchodzące w skład osobowości. Ego robocze (*working self*) to zniekształcenie wspomnień pod wpływem „stanu emocjonalnego aktualnych przekonań, konstruowaniu jaźni i zachowywaniu spójności własnej osoby w czasie”¹³.

Ego historyczne, które ulega zmianie w czasie to: *historical self* (ja historyczne), *perceived self* (ja spostrzegające obecnie, aktualne emocje), *remembering self* (ja wspominające), *remembered self* (ja pamięci) – wpływa na rekonstrukcję siebie z przyszłości, co zmienia wersję w przyszłości¹⁴. Podczas składanych zeznań zeznający ukazuje swoje zeznania w kontekście celu społecznego, kreuje swój wizerunek przez szukanie zrozumienia u słuchaczy, pogłębia więź, wyjaśnia decyzje, zdobywa poparcie dla własnych przekonań oraz wartości, uzasadnia swoje oceny dostosowane do bieżących celów, ale również kieruje się osobistymi korzyściami i uprzedzeniami¹⁵.

2. CECHY OSOBOWE ZEZNAJĄCEGO A WIARYGODNOŚĆ ZEZNAŃ

2.1. PŁEĆ ZEZNAJĄCEGO

Analiza psychologiczna zakłada również zwrócenie uwagi na takie dane, jak wpływ płci osoby zeznającego: kobiety częściej przedstawiają materiał skrajnie pozytywnie lub negatywnie, o wiele łatwiej oceniają ekspresyjnie, emocjonalnie wydarzenia i koncentrują się na opisie psychicznym. Pełniejsze jest też wyszczególnienie cech związanych z ubiorem. Kobiety są bardziej podatne na sugestie

¹¹ B. DUDEK, *Zaburzenie po stresie traumatycznym*, Gdańsk 2003, s. 16-18; *Kryteria Diagnostyczne z DSM-5*, American Psychiatric Association, Wrocław 2017, s. 145-147 – PTSD. DSM-V-308.3(F43.0).

¹² JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 422.

¹³ JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 434. Psychologia sądowa określa wspomnienie krótkotrwałe, oparte na silnym ładunku emocjonalnym jako wspomnienia fleszowe, gdzie zeznający jest przekonany o jego prawdziwości i dokładności. Zob. RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 338.

¹⁴ JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 434-435.

¹⁵ JAGODZIŃSKA, *Psychologia pamięci*, s. 435.

niż mężczyźni, one również, w przeciwieństwie do mężczyzn, dostosowują swoje oceny do autoprezentacji. Mężczyźni tworzą krótsze, uboższe, skondensowane portrety z ograniczoną ilością cech psychicznych¹⁶.

2.2. WIEK ŚWIADKA I ZDOLNOŚĆ POZNAWCZA

Doświadczenia życiowe świadka, jego intelekt, dojrzałość są wprost proporcjonalna do percepcji oraz jej odtworzenia. Wiek średnio po 65. roku życia obniża zdolność do spostrzegania faktów, odtworzenia, wzrasta uogólnienie, abstrahowanie, niezdolność odróżnienia faktów istotnych od nieistotnych, oceniania w kategoriach sytuacyjnych¹⁷.

Przesłuchujący powinien zwrócić uwagę na czynniki subiektywne zeznającego – uwagę świadka, motywacje, stan emocjonalny i pozycję społeczną¹⁸. Są to mechanizmy, które wpływają na treść zeznań¹⁹. Podatność na sugestie, osobowość ekstrawertyczna, introwersyjna, neurotyzm, poziom intelektualny, zdolność językowa, wiedza, kwalifikacje, zdrowie i doświadczenie życiowe²⁰.

2.3. ZABURZENIA OSOBOWOŚCI I STAN PSYCHICZNY

Na zeznania w procesie ma wpływ wiele czynników, które można ująć jako wspólny mianownik: stan zdrowotny psychiczny i fizyczny, zmęczenie, stres, zaburzenia psychiczne.

Na podstawie własnych analiz zauważyłem w procesach małżeńskich, że biegli z dziedziny psychologii klinicznej zalecają zachowanie ostrożności wobec osób zeznających, u których wykazano określone zaburzenia osobowości²¹, z pominięciem rysu zaburzeniowego.

¹⁶ A. ZBIERANEK, J. SZOSTEK, *Zastosowanie kryteriów treściowych do analizy zeznań a odtworzenie kontekstu zdarzenia przez świadka*, „Problemy Kryminalistyki” 283 (2014), nr 1, s. 46.

¹⁷ ZBIERANEK, SZOSTEK, *Zastosowanie kryteriów treściowych do analizy zeznań a odtworzenie kontekstu zdarzenia przez świadka*, s. 46.

¹⁸ ZBIERANEK, SZOSTEK, *Zastosowanie kryteriów treściowych do analizy zeznań a odtworzenie kontekstu zdarzenia przez świadka*, s. 46.

¹⁹ B. WOJCIECHOWSKI, *Opiniowanie i psychologiczna analiza wyjaśnień*, [w:] *Modele psychologicznego opiniodawstwa sądowego w sprawach karnych*, red. D. Rode, Gdańsk 2015, s. 362.

²⁰ WOJCIECHOWSKI, *Opiniowanie i psychologiczna analiza wyjaśnień*, s. 373.

²¹ Biegli w opiniach sporządzanych na polecenie SBDT, zgodnie z metodą psychologiczną, wyróżniają zaburzenie osobowości lub rys zaburzenia osobowościowego – autor odwołuje się wyłącznie do zaburzeń osobowości.

Dokonując analizy akt sprawy (zeznań sądowych), sędziowie zapoznają się z opinią biegłego w celu weryfikacji prawdomówności w oparciu o analizę osobowości zeznającego. Weryfikując wiązki osobowości według przyporządkowania A, B, C²² pod względem wiarygodności, należy mieć na uwadze wszystkie ciężkie zaburzenia osobowości, lecz niektóre w kryteriach diagnostycznych wyraźnie wskazują na skłonność do kłamstwa jako charakterystyczne dla danego zaburzenia.

W zaburzeniu paranoidalnym osobowości w zakresie wiarygodności biegli sądowi w obszarze dysfunkcyjnym wyszczególniają bezpodstawne oskarżenia, podejrzenia wobec innych, podkreślanie swojej wyjątkowości, brak poczucia winy, manipulacje, podejrzliwość, ideacje paranoidalne (Akta SBDT 21/11)²³.

W przypadku zaburzenia antyspołecznego z wiązki B należy zwrócić uwagę, że zeznający, dla osiągnięcia swego celu, ma bardzo duży współczynnik manipulacyjny. Charakteryzuje się brakiem odpowiedzialności za czyny (Akta SBDT 1 IIIP/11). Osobowości tego typu wyróżniają się patologicznym kłamstwem (Akta SBDT 26/12; Akta SBDT 24/12).

W zaburzeniu histrionicznym osobowości zeznający mają wysoką skalę nastawień obronnych. W testach uzyskują bardzo niską wiarygodność, ukrywają swoją motywację, postrzegania, są nieszczerzy, niewiarygodni. W wypowiedziach przekształcają fakty i zmieniają rzeczywistość, w celu osiągnięcia własnych korzyści używają kłamstw, by przedstawić siebie z korzystnej strony (Akta SBDT 36/11; Akta SBDT 52/10; Akta SBDT 47/14). Dozę podejrzenia o ograniczonej wiarygodności charakteryzuje zeznający z zaburzeniem osobowości narcystycznej. Biegli wyszczególniają skłonności do kłamstwa, oszustwa, manipulacji, do obwiniania innych (Akta SBDT 52/11; Akta SBDT 5/13; Akta SBDT 58/12). Wskazanie na ograniczoną wiarygodność zeznającego przez biegłych ma potwierdzenie w wielu wynikach nauk psychologicznych. W sprawach karnych należy zwrócić uwagę na zeznania osób obciążonych alkoholizmem ze względu na psychozę Korsakowa (alkoholowy zespół amnestyczny), charakteryzującym się trwałym, organicznym uszkodzeniem mózgu, upośledzającym proces zapamiętywania i wypełniania luk konfabulacjami²⁴.

Warty uwagi jest fakt, że wcześniejsza jurysprudence rotalna odnosiła się do zaburzeń osobowości, które stawały się przyczyną nieważności małżeństwa, specyfikując ją jako mitomanię, ale również odnosiła się z ostrożnością do zeznań

²² J. BUTCHER, J. HOOLEY, S. MINEKA, *Psychologia zaburzeń DSM-5*, Sopot 2017, s. 409-451.

²³ SBDT – Sąd Biskupi Diecezji Toruńskiej.

²⁴ M. JAREMA, *Psychiatria*, Warszawa 2017, s. 254. Psychoza Korsakowa (F10.6), alkoholowy zespół amnestyczny wiąże się z zmniejszoną zdolnością do przypominania i wypełnieniem luk pamięci konfabulacjami.

mitomana. Audytorzy rotalni nie tylko wykazali obecność mitomanii, ale ją scharakteryzowali, powiązali z jednostkami zaburzeniowymi oraz opisali całą sferę motywacyjną. W sentencji coram De Jorio z 30 kwietnia 1969 roku czytamy, że mitomania powiązana jest ze stanem hipomaniakalnym.

2.4. STRES A WIARYGODNOŚĆ

Na podstawie pobieżnych obserwacji można stwierdzić, że zeznaniom sądowym u niektórych zeznających towarzyszy stres. Posługując się klasyczną definicją stresu, należy go określić jako dyskomfortową sytuację zewnętrzną, przykłą, trudną. Okoliczności zewnętrzne, określane jako „bodźcowe”, to napięcie emocjonalne, które stanowi przeszkodę w zakresie reakcji, ale również ma wpływ na sferę poznawczą osoby zeznającego – w tym przypadku wpływ stresu na zeznanie jest stopniowalny, zależny od osobowości, czynników społecznych, doświadczeń psychicznych i wielu innych. Drugi aspekt definicji stresu to podejście „reakcyjne”. Reakcja emocjonalna związana jest z przesłuchaniem. Przesłuchujący znajduje się w określonej sytuacji w siedzibie trybunału, z audytorem oraz notariuszem²⁵. Współczesna psychologia nie postrzega stresu ani w jednostce, ani w otoczeniu, ale ujmuje je jako określoną interakcję między jednostką a otoczeniem – „człowiek w sytuacji”²⁶.

Reasumując, stres nie zalicza się do zaburzeń psychicznych, stanowi normalną sytuację życiową, która towarzyszy osobie ludzkiej. Może mieć wpływ na treść zeznań. Odwołując się do pamięci autobiograficznej, która obejmuje przeszłość zeznającego, ma wpływ na nadmierną generalizację wspomnień²⁷. Pojęcie generalizacji wspomnień wymaga wyjaśnienia. Wywodzi się z psychologii społecznej i dotyczy przypisywania określonej grupie społecznej charakterystyki, która dotyczy tylko poszczególnych jej członków. W psychologii sądowej jest to działanie, które polega na uogólnianiu i generalizowaniu wypowiedzi przy zdecydowanym omijaniu faktów szczegółowych. W badaniach psychologicznych wykazuje się, że osoby poddane nieznacznemu stresowi – na przykład związanemu z przesłuchaniem, z miejscem, zdarzeniem – w zeznaniach generalizowały wypowiedzi, ale wyłącznie te, które odnosiły się do zdarzeń negatywnych (teoria mnemonicznego zamknięcia). Proces w tym przypadku polega na tym, że przesłuchiwany korzysta z zasobów pamięci wyłącznie na

²⁵ I. HESZEN, *Psychologia stresu*, Warszawa 2013, s. 22-23.

²⁶ HESZEN, *Psychologia stresu*, s. 24-25.

²⁷ H.M. WICHOWICZ, A. RYBAK-KORNELUK, J. STANKIEWICZ-WRÓBLEWSKA, K. ŻUK, M. DZIURKOWSKI, K. ADRYCH, *Wpływ niewielkiego stresu na funkcjonowanie pamięci autobiograficznej (doniesienie wstępne)*, „Neuropsychiatria. Przegląd Kliniczny” 7 (2015), nr 4, s. 174.

początkowym etapie, blokując dostęp do informacji, które destabilizowały jego psychikę²⁸.

Stres w obrębie zeznań ma dwojake odniesienie. 1) Stres, który doświadczył zeznający w trakcie relacjonowanego zdarzenia. Analiza psychologiczna sugeruje, że zestresowany świadek zdarzenia pamięta więcej szczegółów i dłużej zachowuje je w pamięci niż świadek, który takiego stresu nie doświadczał, a związane jest to z procesem uwagi – „stres koncentruje procesy uwagi na bodźcu”²⁹, W tym zagadnieniu możemy wyróżnić także stres sądowy, który bezpośrednio związany jest ze składaniem zeznań. Uszczegółowiając, mamy z nim do czynienia i określamy go jako stres związany ze składaniem zeznań – „stres sądowy”. Mamy z nim do czynienia, kiedy odtwarzamy zdarzenia – zeznający koncentruje się na elemencie zdarzenia i opisuje je dokładnie (pamięć tunelowa związana z napięciem emocjonalnym), pomijając kontekst³⁰. 2) Drugie odniesienie dotyczy stresu odczuwanego podczas składania zeznań. W oparciu o pobieżną analizę anonimowych wywiadów przeprowadzonych w SBDT, na pytanie: „Czy w związku z przesłuchaniem świadek odczuwa stres?”, uzyskano następujące wyniki: Spośród dziesięciu badanych osób, cztery kobiety (w wieku od 38 do 62 lat, z wykształceniem od zawodowego po wyższe) zadeklarowały odczuwanie stresu w trakcie przesłuchania. Były to: kobieta w wieku 62 lat z wykształceniem zawodowym, 38 lat – średnie, 43 lata – zawodowe oraz 62 lata wyższe. Pozostałych pięciu mężczyzn oraz jedna kobieta (55 lat, wykształcenie średnie) nie zgłaszali występowania stresu związanego z przesłuchaniem. W całej grupie badawczej jedynie jedna kobieta (62 lata, wykształcenie wyższe) przyznała, że odczuwany stres mógł mieć wpływ na treść jej zeznań.

Szeroko posunięte badania w zakresie psychologii sądowej sugerują, że podczas zeznań osoby doświadczające stresu (tzw. stres sądowy) są mniej dokładne, mniej szczegółowe, charakteryzują się większą skłonnością do wspomnień niekształconych poznawczo. Osoby zeznające pod wpływem stresu częściej ulegają sugestii³¹. Przeprowadzone i zaprezentowane powyżej ankiety nie pretendują do

²⁸ WICHOWICZ, RYBAK-KORNELUK, STANKIEWICZ-WRÓBLEWSKA, ŻUK, DZIURKOWSKI, AD-
RYCH, *Wpływ niewielkiego stresu na funkcjonowanie pamięci autobiograficznej*, s. 177-178.

²⁹ RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 342.

³⁰ RODE, DUKAŁA, KABZIŃSKA, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ, *Kliniczna Psychologia Sądowa*, s. 346. Przykładem może być zeznanie w procesie małżeńskim – świadek zeznaje, że pozwany uderzył żonę w twarz i uszkodził jej nos, ale bardzo słabo pamiętał kontekst (okoliczności zdarzenia).

³¹ K.A. DEFFENBACHER, B.H. BORNSTEIN, S.D. PENROD, E.K. MCGORTY, *A meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory*, „Law and Human Behavior” 28 (2004), s. 687-706; D. PETERS, *Stress, arousal, and children's eyewitness memory*, [w:] *Memory for everyday and emotional events*, red. N.L. STEIN, P. ORNSTEIN, B. TVERSKY, C. BRAINERD MAHWAH, Lawrence 1997, s. 351-370; D. REISBERG, F. HEUER, *The influence of emotion on memory in forensic settings*,

bycia uznanymi za miarodajne. W celu postawienia wniosków należy odnieść się do szerokich badań psychologicznych. Hipotezy psychologiczne dotyczące związku między stresem a procesami poznawczymi koncentrują się przede wszystkim na stresie doświadczanym w chwili zdarzenia. Podkreśla się, że świadkowie, obserwując lub uczestnicząc w sytuacjach nacechowanych wysokim napięciem emocjonalnym, przeżywają stres, który może wpływać na pamięć. Stąd zasadnicze pytanie psychologów brzmi następująco: „Czy stres obecny w momencie zdarzenia wpływa na późniejszą jakość odtwarzania faktów?”. Innymi słowy, czy świadkowie w warunkach stresu zachowują w pamięci obraz wydarzeń wiernie i szczegółowo, czy też stres zakłóca dokładność, kompletność i wiarygodność ich relacji. Warto zwrócić uwagę na inny wymiar problemu, rzadziej analizowany w literaturze, a istotny w kontekście procesu kościelnego, mianowicie na „stres sali sądowej” – napięcie, którego doświadcza osoba w momencie składania zeznań. W procesach kanonicznych sytuacja ta ma swoją specyfikę: świadek z reguły spotyka się jedynie z audytorem, obecny jest również notariusz, a ewentualnie także obrońca węzła małżeńskiego. Bardzo rzadko dochodzi do konfrontacji ze stronami sporu. Mimo tego sam fakt przesłuchania (formalny język, świadomość powagi sytuacji, obecność urzędowych osób) może wywoływać u świadka silny stres.

Pojawia się więc pytanie: „Czy ten właśnie stres – niezwiązany z samym wydarzeniem, ale z jego odtworzeniem w kontekście procesu – wpływa na sposób, w jaki świadek relacjonuje fakty?”. Czy może on osłabiać spójność, precyzję i odwagę w zeznawaniu, a w konsekwencji wpływać na jakość materiału dowodowego?

Artykuł uwzględnia obie perspektywy: klasyczne spojrzenie psychologii na stres towarzyszący samemu zdarzeniu oraz specyfikę stresu sali sądowej w procesie kościelnym, gdzie świadkowie nie tyle odnoszą się do pamięci wydarzenia, ile do napięcia wywołanego samym aktem formalnego składania zeznań.

Stres wywiera złożony wpływ na pamięć naocznych świadków. Ogólnie rzecz biorąc, czyni to w sposób negatywny, ale może być dość zmienny, w zależności od poziomu stresu oraz świadka. Stres wpływa także na przypominanie sobie szczegółów wydarzenia.

W literaturze psychologicznej istnieje bogaty dorobek badań nad wpływem emocji na pamięć świadków w kontekście sądowym. Jednym z istotnych opracowań jest przegląd dokonany przez Reisberga i Heuera (2007), którzy wskazują na kilka kluczowych efektów związanych z oddziaływaniem emocji i stresu na procesy pamięciowe.

[w:] *Handbook of eyewitness psychology*, t. 1: *Memory for events*, red. M. TOGLIA, J.D. READ, D.F. ROSS, R.C.L. LINDSAY, Mahwah 2006, s. 81-116.

Co do efektu zawężenia uwagi (*memory narrowing*, „pamięć tunelowa” lub „zawężenie pola uwagi pod wpływem emocji”) autorzy podkreślają, że wraz ze wzrostem pobudzenia emocjonalnego jednostka koncentruje się na informacjach centralnych (najważniejszych elementach sytuacji), jednocześnie pomijając informacje poboczne. Umiarkowany poziom stresu i emocji sprzyja lepszemu zapamiętywaniu głównych faktów i zdarzeń centralnych. Jednocześnie pogarsza się pamięć elementów „peryferyjnych”, mniej istotnych, które często wypadają z pola świadomości³².

Efekt *weapon focus* (skupienie na narzędziu zagrożenia) pojawia się w kontekście kryminalnym. Zaobserwowano zjawisko, w którym świadkowie koncentrują uwagę na źródle zagrożenia, czyli narzędziu przestępstwa. Prowadzi to do lepszego zapamiętania samego obiektu zagrożenia, lecz kosztem utraty szczegółów dotyczących innych okoliczności zdarzenia³³.

Kolejny rodzaj to efekt skrajnego stresu. W sytuacjach, gdy poziom stresu osiąga wartości ekstremalne, pamięć ulega poważnym zaburzeniom. Osoba skoncentrowana jest wyłącznie na przetrwaniu i przeżyciu sytuacji, co powoduje, że jej wspomnienia są niepełne, fragmentaryczne lub zniekształcone. Relacje takich świadków mogą zawierać liczne błędy, a nawet informacje nieprawdziwe. Skrajna trauma nie tylko upośledza pamięć, ale także zwiększa podatność na sugestie i zniekształcenia w procesie późniejszego odtwarzania zdarzeń. Z badań Reisberga i Heuera (2007) wynika, że umiarkowany poziom stresu może poprawiać pamięć głównych faktów, choć kosztem szczegółów peryferyjnych. Wysoki poziom stresu i trauma pogarszają zdolność wiernego odtwarzania wydarzeń, prowadzą do błędów i zniekształceń pamięci³⁴. W przypadku dzieci, zwłaszcza w kontekście doświadczeń traumatycznych (np. przestępstw seksualnych), stres zwiększa ryzyko nieścisłości, błędów w pamięci oraz podatności na sugestie. Powyższe wnioski mają istotne konsekwencje dla oceny zeznań. Reisberg i Heuer podkreślają, że zeznania osób, które znajdowały się pod wpływem silnego stresu lub traumy w chwili zdarzenia, powinny być traktowane z dużą ostrożnością. Ich wspomnienia mogą być mało dokładne, fragmentaryczne, a czasem zniekształcone, co wymaga szczególnie uważnej oceny w procesie sądowym³⁵. W badaniach naocznych świadków zazwyczaj prosi się ich o przekazanie informacji na jeden z dwóch sposobów: narracyjny lub

³² D. Reisberg, F. Heuer, *The influence of emotion on memory in forensic settings*, [w:] *Handbook of eyewitness psychology*, t. 1: *Memory for events*, red. M. Toglia, J.D. Read, D.F. Ross, R.C.L. Lindsay, Mahwah 2006, s. 85-87.

³³ D. Reisberg, F. Heuer, *The influence of emotion on memory in forensic settings*, s. 88-89.

³⁴ D. Reisberg, F. Heuer, *The influence of emotion on memory in forensic settings*, s. 92-93.

³⁵ D. Reisberg, F. Heuer, *The influence of emotion on memory in forensic settings*, s. 94-95.

pytający. W przypadku narracji lub swobodnego przypominania świadkowie proszeni są o zgłoszenie tego, co pamiętają, i mogą wybrać, jakie informacje mają przekazać. Wspomnienie pytające wymaga od świadka udzielenia odpowiedzi na konkretne pytania dotyczące różnych szczegółów zdarzenia, którego był świadkiem. Sytuacje charakteryzujące się dużym stresem powodują większy spadek dokładności przywoływania informacji pytających niż narracyjnych. Jednym z możliwych wyjaśnień tej różnicy jest to, że w przypadku wspomnień narracyjnych świadkowie mogą swobodnie wybierać informacje, które chcą przekazać, i mogą zrezygnować ze zgłaszania szczegółów, co do których nie są pewni³⁶. W procesie kościelnym, prowadzonym w formie pisemnej i mającym charakter sporny, przesłuchania świadków odbywają się najczęściej na poziomie parafialnym. Należy zauważyć, że osoby dokonujące tych czynności zwykle nie posiadają profesjonalnego przygotowania w zakresie techniki przesłuchań, a ich udział ma charakter pomocniczy. Z tego względu, zdaniem autora, dla ujawnienia rzeczywistego stanu faktycznego bardziej adekwatne jest stosowanie metody pytającej, opartej na odpowiedziach do precyzyjnie sformułowanych pytań. Odmienne przedstawia się sytuacja, gdy przesłuchania dokonuje podmiot profesjonalny, np. w postępowaniu sądowym, gdzie większą wartość analityczną wykazuje metoda narracyjna. Należy jednak stanowczo podkreślić, że niezależnie od wybranej metody odpowiedzi świadka nie powinny być redagowane przez audytora, lecz winny być utrwalane w formie autentycznej, odpowiadającej rzeczywistym wypowiedziom świadka.

3. ANALIZA TREŚCI ZEZNAŃ

3.1. METODY ANALIZY TREŚCIOWEJ

Procesy kanoniczne w przeważającej mierze są procesami spornymi pisemnymi. Sędziowie oceniają zeznania, posługując się dostarczoną pisemnym materiałem dowodowym, dlatego preferowane są zeznania w formie dosłownej, nie zaś zreagowane przez audytora³⁷. Zanim sędzia dokona wewnętrznej analizy zeznań, audytor powinien dołączyć do zeznań informacyjną notatkę o charakterze wewnętrznym, dotyczącą wskazań pozawerbalnych lub tzw. mowę pośrednią – mowę ciała, przejęzyczenia, wypowiedzi wymijające, używanie mniejszej liczby

³⁶ D. Reisberg, F. Heuer, *The influence of emotion on memory in forensic settings*, s. 100-102.

³⁷ R. BOCHEN, *Pojęcie i zakres działalności audytora w kanonicznym procesie małżeńskim*, „Studia Pelplińskie” 51 (2017), s. 105-107.

słów, generalizowanie, rejestrację pamięci³⁸. Na użytek analizy kanonicznej zeznań konieczne jest przedstawienie kilku systemów analizy zeznań.

Chronologicznie ocenę prawdziwości zeznań można przedstawić według metody SVA (*Statement Validity Assessment*). Została ona opracowana przez niemieckich psychologów sądowych Maxa Stellera i Guenthera Köhnkena. Polega na wieloetapowej analizie treści zeznań świadków i obejmuje cztery etapy: analizę akt sprawy, przeprowadzenie ustrukturyzowanego wywiadu, analizę treści opartą na kryteriach (*Criteria-Based Content Analysis* – CBCA), czyli systematyczną ocenę treści i cech relacji świadka, zestawienie wyników CBCA z informacjami z tzw. pytań kontrolnych.

Według autorów metody CBCA, rzetelne zeznania można oceniać przy pomocy 19 wskaźników treściowych, takich jak m.in. logiczna struktura wypowiedzi, spontaniczny, nieschematyczny sposób przedstawiania, bogactwo szczegółów i osadzenie w kontekście, opisy interakcji i przytaczanie wypowiedzi, pojawianie się nieoczekiwanych komplikacji czy niezwykłych szczegółów, spontaniczne poprawki i przyznanie się do niepamięci, formułowanie wątpliwości wobec własnego zeznania, obniżanie własnej roli lub wartości, wybaczenie drugiej stronie, szczegóły charakterystyczne dla danej sytuacji. Metoda pozwala kanonistom w sposób uporządkowany i obiektywny analizować wiarygodność zeznań, stanowiąc przydatne narzędzie w praktyce procesowej³⁹.

Wśród technik analizy wiarygodności zeznań na uwagę zasługuje hipoteza Udo Undeutscha, znana jako SCAN (*Scientific Content Analysis*). Jej autorzy wskazują, że brak wiarygodności w pisemnych wyjaśnieniach można rozpoznać poprzez pewne cechy językowe i treściowe. Do najważniejszych należą m.in. unikanie używania imion i zastępowanie ich zaimkami, nieopisywanie relacji między świadkiem a innymi osobami, spontaniczne poprawki w treści, przyznawanie się do niepamięci czy też zachwianie proporcji między opisem zdarzeń poprzedzających, właściwych i następujących po incydencie. W analizie zwraca się również uwagę na obecność opisów emocji, długość narracji adekwatną do czasu trwania zdarzenia, uporządkowanie chronologiczne, a także na stosowanie pierwszej osoby i czasu przeszłego. Zmienność stylu językowego w różnych częściach relacji traktowana jest jako kolejny istotny wskaźnik.

Istotnym nurtem badań jest tzw. odzyskiwane wspomnienia (*recovered memories*), analizowane przez Marcję K. Johnson i Carol L. Rayne w latach osiemdziesiątych. Autorki dowiodły, że autentyczne wspomnienia traumatycznych

³⁸ ZBIERANEK, SZOSTEK, *Zastosowanie kryteriów treściowych do analizy zeznań a odtworzenie kontekstu zdarzenia przez świadka*, s. 45.

³⁹ B. WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Psychologica” 18 (2014), s. 87-88.

zdarzeń zawierają głównie dane percepcyjne (obrazy, dźwięki, zapachy, odczucia cielesne), kontekstualne (czas i miejsce zdarzenia) oraz emocjonalne (przeżycia towarzyszące doświadczeniu). Wspomnienia prawdziwe są zazwyczaj wyraźne i żywe, fałszywe bądź zmanipulowane natomiast charakteryzują się dominacją elementów poznawczych, takich jak rozumowanie czy interpretacja. Z tego założenia wyrasta technika *Reality Monitoring*, według której osoby kłamiące w mniejszym stopniu odwołują się do treści percepcyjnych i emocjonalnych, a częściej konstruują narrację opartą na operacjach poznawczych.

Sama technika *Reality Monitoring*, rozwinięta przez Sporerą, opiera się na zestawie ośmiu kryteriów. Siedem z nich (przejrzystość wypowiedzi, obecność informacji percepcyjnych, odniesienia przestrzenne i czasowe, opis uczuć, możliwość odtworzenia przebiegu zdarzenia oraz jego realizm) traktowane jest jako wskaźniki prawdziwości, ósme kryterium natomiast, czyli przewaga operacji poznawczych, uznaje się za sygnał możliwej nieszczerości⁴⁰.

3.2. MODEL WIELOZMIENNEJ ANALIZY ZEZNAŃ

ŚWIADKÓW DOROSŁYCH *MULTIVARIABLE ADULTS' STATEMENTS ASSESSMENT MODEL* (MASAM)

Model MASAM, oparty na hipotezie Undeutscha⁴¹, stanowi jedno z najbardziej kompleksowych narzędzi oceny wiarygodności zeznań. Jego zasadnicze założenie polega na tym, że zeznania nie powinny być oceniane jako całość, lecz należy w nich odróżniać fragmenty szczerze od nieszczerych oraz treści prawdziwe od fałszywych. Celem analizy jest wyodrębnienie pierwotnych śladów pamięciowych od treści zakłóconych. O nieprawdziwości zeznań mogą świadczyć wewnętrzne różnice w formie i treści wypowiedzi danego świadka, bez konieczności porównywania ich z relacjami innych osób⁴². Ocena wiarygodności dokonwana jest na trzech płaszczyznach:

- obiektu zdarzenia, czyli tego, co faktycznie się wydarzyło;
- osoby spostrzegającej (kim jest świadek i z jakiej pozycji postrzegał zdarzenie);
- techniki przesłuchania (w jaki sposób i w jakich warunkach zostało przeprowadzone przesłuchanie)⁴³.

W procesie kanonicznym, który ze względu na dobro publiczne ma charakter sporny pisemny, szczególnie istotne jest zwrócenie uwagi na strukturę i funkcje

⁴⁰ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 88-89, 91.

⁴¹ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 91.

⁴² B. WOJCIECHOWSKI, *Analiza i ocena zeznań świadków*, Sopot 2016, s. 79.

⁴³ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 91.

wypowiedzi zawartych w zeznaniach. W tym kontekście kluczowe są okoliczności zdarzenia, czyli odpowiedź na pytanie, co się stało.

Zdaniem autora, bardzo trafnym komentarzem do metody MASAM jest analiza Zbigniewa Martena. Analizując sposoby relacjonowania zdarzeń przez przesłuchiwanym, wyróżnia trzy główne modele:

- hierarchiczny – uporządkowana relacja, w której świadek przechodzi od ujęć ogólnych do szczegółowych; w zeznaniach niewiarygodnych struktura ta ulega zaburzeniu: zamiast hierarchii pojawia się dominacja powiązań przyczynowo skutkowych, a wypowiedzi deskryptywne zastępowane są perswazyjnymi i ekspresyjnymi, niekiedy także metatekstowymi;
- chronologiczny – ujęcie zdarzeń w kolejności czasowej, czy to zgodnie z ich przebiegiem, czy też rozpoczynając narrację od momentu późniejszego i cofając się wstecz;
- przyczynowo-skutkowy – przedstawianie zdarzeń w logice powiązań przyczyna–skutek⁴⁴.

Zbigniew Marten wskazał również na metodę analizy psychologicznej, wyróżniając pięć funkcji wypowiedzi: deskryptywną (opisową), ekspresyjną (wyrażająca stany emocjonalne/prawdziwość), perswazyjną (ma przekonać o racji zeznań), kontaktową (służy podtrzymaniu kontaktu między przesłuchującym a przesłuchiwanym), metatekstową (nacisk na wypowiedzi, a nie relację zdarzeń, w przypadku świadomego fałszowania zeznania struktura hierarchiczna jest zaburzona)⁴⁵. Wnioski oparte o analizy są następujące. W badaniach przyczynowo-skutkowych dominują wypowiedzi metatekstowe, a unika się wypowiedzi deskryptywnych o charakterze ekspresyjnym. Badania zwracają również uwagę w przypadku defensywnej obrończej strategii kłamstwa na wypowiedzi perswazyjne (Marten). W odtwarzaniu zdarzeń z dzieciństwa dominuje funkcja deskryptywna nad funkcją ekspresyjną.

W ramach prac nad stworzeniem nowego modelu analizy treściowej dokonano przeglądu istniejących kryteriów logicznych, prawnych i psychologicznych, wykorzystywanych w praktyce do odróżnienia zeznań wiarygodnych od zafałszowanych lub zakłóconych oraz zweryfikowano ich treść w toku badań z udziałem sędziów sądów powszechnych. Na tej podstawie stworzono listę

⁴⁴ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 92-93.

⁴⁵ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 92. Zob. też: D. PIEKARCZYK, *Frazeologizmy w funkcji metatekstowej – słów kilka o ich semantyce i pragmatyce*, Łask 2015, s. 69: „Metatekst jest tekstem o tekście, wyrazem samoświadomości nadawcy, który nie tylko mówi o czymś, ale też kontroluje i komentuje własne mówienie i tekst, jaki tworzy, jego temat, składniki także poszczególne wyrażenia, których używa [...] może też komentować własne zachowania komunikacyjne”.

kryteriów treściowych, podzielonych na trzy grupy, wykorzystywanych do analizy zeznań świadków⁴⁶.

Cechy ogólne	Szczegóły	Zeznawanie
spójność wewnętrzną	charakter i rodzaje szczegółów	gotowość do zeznawania
spójność z innymi zeznaniami	opisy interakcji	gotowość do wyszukiwania, identyfikowania, selekcji i reprodukcji śladów pamięciowych
objętość zeznania	konsekwencje	stopień pewności
język opisu	osadzenie kontekstualne i powiązanie zewnętrzne	uzupełnienia
struktura relacji	dane sensoryczne	ubytki pamięciowe
funkcje wypowiedzi	źródło relacji	poszukiwanie akceptacji
	opisy stanów wewnętrznych	
	opisy związków	

W celu zrozumienia prezentowanej tabeli konieczny jest pewien rodzaj legendy w formie opisu praktycznego. 1) Świadek nie podaje informacji, unika opisu relacji społecznych łączących go z innymi osobami występującymi w zeznaniu (żona, sąsiad, szwagier), pomija poszczególne fragmenty zdarzeń, przeskakuje między wątkami historii, pomija istotne elementy (powstają przerwy, dziury, przeskoki w ciągach zdarzeń), unika wypowiedzi autokrytycznych, ukrywa informacje, które mogłyby przedstawiać go w niekorzystnym świetle (podważać zaufanie do jego osoby). 2) Ilość słów użytych przez świadka i czas poświęcony na opisanie poszczególnych aspektów zdarzeń są nieproporcjonalne do okresu ich trwania, a ponadto relacja świadka koncentruje się przede wszystkim na tym, co działo się przed i po zdarzeniach stanowiących przedmiot głównego zainteresowania przesłuchującego, przy jednoczesnym znaczącym ograniczeniu opisu istoty sprawy. 3) Zeznanie nie zawiera zaimków („moje”, „nasze”, „my”) i sformułowań określających charakter związków łączących świadka z opisywanymi obiektami oraz zdarzeniami, a opis formułowany jest w drugiej lub trzeciej osobie liczby mnogiej, w czasie teraźniejszym lub przyszłym, a nie w pierwszej osobie w czasie przeszłym. 4) W zeznaniu pojawiają się sprzeczności wewnętrzne, wykluczające się twierdzenia, przeczące sobie elementy i nie można wyjaśnić braku koherencji relacji, nawet przy uwzględnieniu charakterystyki zdarzeń opisywanych przez świadka (np. bardzo złożone, intensywne, skomplikowane, silnie stymulujące, nieuporządkowane zdarzenia). 5) Relacja świadka jest uporządkowana, zeznanie sprawia wrażenie wcześniej ułożonego, przemyślanego, ale jednocześnie jest mętne, niejasne, ma niską wartość informacyjną, opisy są

⁴⁶ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 96.

niewyraźne, nie jest możliwe odtworzenie, zrekonstruowanie wydarzeń opisywanych, brakuje albo jest opisana tylko powierzchownie sekwencja zdarzeń, wspomnienia świadka wydają się blade, niewyraźne. 6) Funkcje wypowiedzi (opisowa, ekspresyjna, perswazyjna, służąca nawiązaniu relacji z przesłuchującym czy metatekstowa) są nieprzystające do cech świadka, odegranej przez niego w zdarzeniach roli, znaczenia zdarzeń dla jego osoby (np. możemy oczekiwać, że bierny uczestnik zdarzeń, obserwator, powinien koncentrować się na ich opisie, a tymczasem koncentruje się np. głównie na przekonywaniu przesłuchującego o prawdziwości swoich zeznań)⁴⁷.

4. ANALIZA WIARYGODNOŚCI W KANONICZNEJ PRAKTYCE ORZECZNICZEJ

4.1. TABELA MASAM JAKO PROPOZYCJA NARZĘDZIA W PROCESIE KANONICZNYM

W celu usystematyzowania kryteriów oceny wiarygodności zeznań w procesie kanonicznym autor opracował tabelę opartą na modelu MASAM (*Multivariable Adults' Statements Assessment Model*). Jej zadaniem jest nie tylko syntetyczne zestawienie wskaźników treściowych i formalnych, które mogą wskazywać na większą lub mniejszą wiarygodność relacji zeznającego, ale także przedstawienie tego materiału w sposób praktyczny i przystępny dla zespołów sędziowskich trybunałów kościelnych.

Dla nadania tabeli wymiaru praktycznego i instrukcyjnego autor przeprowadził analizę wybranych fragmentów zeznań z procesów prowadzonych w Sądzie Biskupim Diecezji Toruńskiej (SBDT). Te wypowiedzi zostały zestawione z kryteriami przyjętymi w tabeli, co pozwala uchwycić, w jakim stopniu model MASAM może wspierać sędziów w ocenie autentyczności i spójności składanych relacji. Taki sposób prezentacji pozwala na jednoczesne ukazanie teoretycznej wartości modelu oraz jego użyteczności w konkretnych sprawach kanonicznych.

Analiza materiału dowodowego z procesu kanonicznego została przeprowadzona w odniesieniu do analiz dokonanych przez Bartosza Wojciechowskiego, wykazujących wskaźniki językowe kłamstwa⁴⁸. Cztery podstawowe grupy zostały zestawione z zeznaniami z akt SBDT.

Obciążenie poznawcze związane z chęcią kłamstwa:

⁴⁷ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 103.

⁴⁸ WOJCIECHOWSKI, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, s. 195-197.

- dłuższa zwłoka z odpowiedzią;
- krótsze odpowiedzi na pytania (zeznania obwinionego mieszczą się na jednej kartce A4 – SBDT);
- większa liczba błędów językowych;
- brak spójności wewnętrznej – „nie pamiętam, abym go spotkał w tym miejscu [...] spotkałem go w tym miejscu [...]. Nikogo nie skrzywdziłem [...] modłę się za tych wszystkich, których skrzywdziłem” (Akta SBDT);
- mniejsza liczba szczegółów i niższa zawartość treściowa, pomimo większej liczby użytych słów – „zeznanie bardzo ogólne, chaotycznie zeznający uciekał do wątków religijnych, które rozwijał treściowo” (Akta SBDT);
- mniejsze zróżnicowanie leksykalne – powtarzanie tych samych słów i sformułowań: „nie wiem, nie pamiętam – ogólne krótkie i ubogie w treść wypowiedzi” (ASBDT).

Przejawy niepewności:

- mniejsza liczba słów stanowczych – „zawsze, jasne, nigdy” (Akta SBDT);
- większa liczba słów niestanowczych – „wydaje mi się, nie pamiętam, nie wiem”;
- większa liczba czasowników modalnych – „mogę, powinienem, chcę” (Akta SBDT).

Stany emocjonalne towarzyszące kłamstwu:

- większa liczba zaprzeczeń – „nie znam nigdy” (Akta SBDT);
- większa liczba słów wyrażających ogólne negatywne nastawienie, wrogość, beznadzieja – „jestem chory, nieszczęśliwy, zastraszany, inwigilowany” (Akta SBDT);
- mniejsza liczba słów wyrażających pozytywne stany emocjonalne – „czuję się zagrożony, boję się, potrzebuję spokoju”;
- większa liczba słów wyrażających nieokreślone stany emocjonalne.

Przejawy braku zaangażowania i zdystansowania:

- nieużywanie zaimków w pierwszej osobie („moje, nasze”), używanie ich w trzeciej osobie („oni, ich”);
- używanie liczby mnogiej;
- używanie strony biernej i ogólników;
- częstsze używanie czasu przeszłego.

Przesłuchanie w formie wywiadu poznawczego i zastosowanie metody MA-SAM (analiza treściowa zeznań w procesie spornym pisemnym) przynoszą rezultaty w procesie kanonicznym w celu odkrycia prawdy. Słuszny jest postulat osobistego przesłuchiwanie świadków i strony przez sędziów, tylko bowiem w ten sposób sąd będzie miał „czysty” ogląd sytuacji i najpełniej będzie mógł dokonać oceny

wiarygodności świadków. Należałoby krytycznie odnieść się do funkcji audytora, który jako pośrednik pomiędzy zeznającym a sądem może nieświadomie zniekształcać treść zeznań. W funkcjonowaniu Sądu Biskupiego Diecezji Toruńskiej funkcja audytora jest wspomagająca, w zakresie swoich zadań sporządza wewnętrzną notatkę obejmującą sposób zachowania strony i świadków podczas przesłuchania. Przedmiotową notatkę wykorzystują sędziowie w ocenie akt dowodowych.

4.2. OPIS KRYTERIÓW WIARYGODNOŚCI W WYROKACH SBDT

Zespoły sędziowskie orzekające w sprawach o nieważność małżeństwa (Akta SBDT 2/22; 12/23; 7/23; 7/24; 3/24) stosowały szereg spójnych kryteriów oceny wiarygodności stron i świadków, w tym spójność wewnętrzną i logiczną narracji, komplementarność z innymi dowodami (opiniami biegłych, dokumentacją), emocjonalną prawdziwość i szczegółowość zeznań, brak elementów konfabulacji lub idealizacji, gotowość do przyznania się do własnych słabości (autokrytycyzm), zgodność z obiektywizującymi opiniami psychologicznymi, potwierdzenie religijności i moralności przez duszpasterzy, świadomą i nieinstrumentalną postawę procesową stron, chronologię i powtarzalność kluczowych wątków w relacjach różnych świadków, zgodność z czasową i logiczną strukturą wydarzeń, osadzenie relacji (np. powódki) w kontekście wychowania religijnego, przywiązania do wartości i życia sakramentalnego, gotowość do współpracy z sądem i biegłym psychologiem (np. 7/23, 2/22).

Zasadniczo we wszystkich sprawach (Akta SBDT 2/22; 10/23; 7/23; 7/24; 3/24) wiarygodność stron powodowych została oceniona jako wysoka lub bardzo wysoka.

W ocenie wiarygodności świadków – mimo ryzyka stronniczości – sądy uznawały ich za wiarygodnych ze względu na zgodność relacji z innymi dowodami, brak prób idealizacji powódki czy pozwanego, wskazywanie także na ich słabości, gotowość do przyznania się do niewiedzy, potwierdzenie moralności i religijności przez duszpasterzy. W pozostałych przypadkach również podkreślano, że świadkowie nie koloryzują, a ich relacje są zgodne czasowo i faktograficznie z zeznaniami powódki.

Co do roli opinii biegłych w wielu sprawach (np. 10/23; 7/23; 7/24) sądy oparły się wprost na opiniach psychologicznych, które identyfikowały u pozwanego zaburzenia osobowości (F60.8), wskazywały na niedojrzałość emocjonalną i psychiczną, analizowały wpływ środowiska rodzinnego (przemoc, alkoholizm), łączyły uzależnienie od alkoholu z brakiem zdolności do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (kan. 1095 p. 3 KPK). Opinia biegłego była często kluczowym punktem obiektywizującym materiał dowodowy.

Na podstawie analizy wybranych spraw (Akta SBDT 2/22; 10/23; 7/23; 7/24; 3/24) należy stwierdzić, że ocena wiarygodności stron i świadków w procesach o nieważność małżeństwa opiera się na wielowarstwowej analizie faktów, spójności narracji, zgodności z materiałem obiektywizującym oraz moralno-religijnej reputacji uczestników postępowania. Zespoły sędziowskie kładą nacisk na zgodność czasową i faktograficzną zeznań, doceniają autentyczność emocjonalną oraz gotowość do przyznania się do własnych słabości, nie odrzucają z góry świadków bliskich powódce, jeśli ich relacje są spójne i nieidealizujące, obniżają wiarygodność relacji stronniczych i sprzecznych z dokumentacją, silnie opierają się na opiniach biegłych i duszpasterzy. Tym samym wiarygodność stron i ich świadków była konsekwentnie oceniana gradacyjnie – jako bardzo wysoka lub wysoka, bądź ograniczona w przypadku ewidentnej stronniczości i braku spójności z pozostałym materiałem. Słowa klucze: proces kanoniczny, wiarygodność zeznań, psychologa sądowa, stres, wiarygodność stron i świadków.

WNIOSKI

Ocena wiarygodności zeznań w procesie kanonicznym wymaga zarówno analizy kryteriów zewnętrznych (status i typ świadka), jak i wewnętrznych (spójność, logika, zgodność z doświadczeniem psychologicznym). Psychologia sądowa dostarcza narzędzi umożliwiających weryfikację autentyczności zeznań (takich jak SVA/CBCA, SCAN, *Reality Monitoring* czy model MASAM), które mogą być skutecznie wykorzystane w praktyce kanonicznej. Model MASAM wyróżnia się kompleksowością i pozwala na oddzielanie fragmentów prawdziwych od zniekształconych, a zastosowanie go w procesach kościelnych wspiera sędziów w krytycznej ocenie zeznań. Czynniki osobowe świadka (płeć, wiek, doświadczenie, stan emocjonalny i zaburzenia osobowości) mają istotny wpływ na treść zeznań i powinny być uwzględniane przy ich ocenie. Stres oddziałuje dwutorowo: może zwiększać koncentrację na szczegółach centralnych, ale zarazem zniekształcać pamięć peryferyjną i osłabiać precyzję w warunkach „stresu sali sądowej”. Analiza orzecznictwa SBDT wskazuje, że sądy kościelne konsekwentnie stosują wielowarstwowe kryteria: spójność narracji, zgodność z opiniami biegłych i duszpasterzy, autentyczność emocjonalną oraz brak idealizacji stron. Wiarygodność stron i świadków w badanych sprawach oceniano najczęściej jako wysoką lub bardzo wysoką, a istotną rolę w tej ocenie odegrały opinie psychologiczne i duszpasterskie, potwierdzające integralność moralną i religijną.

BIBLIOGRAFIA

- American Psychiatric Association, *Kryteria diagnostyczne z DSM-5*, Wrocław 2017.
- BOCHEN Rafał, *Pojęcie i zakres działalności audytora w kanonicznym procesie małżeńskim*, „Studia Pelplińskie” 51 (2017), s. 105-107.
- BUTCHER James Neal, HOOLEY Jill M., MINEKA Susan, *Psychologia zaburzeń DSM-5*, Sopot 2017.
- DEFFENBACHER Kenneth A., Bornstein Brian H., Penrod Steven D., McGorty E. Kiernan, *A Meta-Analytic Review of the Effects of High Stress on Eyewitness Memory*, „Law and Human Behavior” 28 (2004), s. 687-706.
- DUDEK Bogdan, *Zaburzenie po stresie traumatycznym*, Gdańsk 2003.
- HESZEN Irena, *Psychologia stresu*, Warszawa 2013.
- JAGODZIŃSKA Małgorzata, *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowania*, Gliwice 2008.
- JAREMA Marek, *Psychiatria*, Warszawa 2017.
- LEW-STAROWICZ Zbigniew, *Seksuologia sądowa*, Warszawa 2014.
- MUELLER Wojciech, *Dowody ze świadków w postępowaniu kanonizacyjnym Sługi Bożego ks. Stanisława Streicha*, „Studia Paradyskie” 32 (2022), s. 145-165.
- PETERS David, *Stress, arousal, and children's eyewitness memory*, [w:] *Memory for Everyday and Emotional Events*, red. L.N. Stein, P.A. Ornstein, B. Tversky, Ch.A. Brainerd, Mahwah 1997, s. 351-370.
- PIEKARCZYK Dorota, *Frazeologizmy w funkcji metatekstowej – słów kilka o ich semantyce i pragmatyce*, Łask 2015.
- REISBERG Daniel, HEUER Friederike, *The Influence of Emotion on Memory in Forensic Settings*, [w:] *Handbook of Eyewitness Psychology*, t. 1: *Memory for Events*, red. M.P. Toglia, J. Don Read, D.F. Ross, R.C.L. Lindsay, Mahwah 2006-2007, s. 81-116.
- RODE Dorota, DUKAŁA Katarzyna, KABZIŃSKA Joanna, ZALEWSKA-ŁUNKIEWICZ Katarzyna, *Kliniczna psychologia sądowa*, Warszawa 2020.
- WICHOWICZ Hubert, RYBAK-KORNELUK Anna, STANKIEWICZ-WRÓBLEWSKA Joanna, ŻUK Krzysztof, DZIURKOWSKI Maciej, ADRYCH Krystian, *Wpływ niewielkiego stresu na funkcjonowanie pamięci autobiograficznej (doniesienie wstępne)*, „Neuropsychiatria. Przegląd Kliniczny” 7 (2015), nr 4, s. 172-178.
- WOJCIECHOWSKI Bartosz, *Analiza i ocena zeznań świadków*, Sopot 2015.
- WOJCIECHOWSKI Bartosz, *Psychologiczna analiza treści zeznań*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica” 18 (2014), s. 85-109.
- ZBIERANEK Andrzej, SZOSTEK Justyna, *Zastosowanie kryteriów treściowych do analizy zeznań a odtworzenie kontekstu zdarzenia przez świadka*, „Problemy Kryminalistyki” 283 (2014), nr 1, s. 44-53.

OCENA WIARYGODNOŚCI ZEZNAŃ STRON I ŚWIADKÓW
W PROCESIE KANONICZNYM W ŚWIELE PSYCHOLOGII SĄDOWEJ
I MODELU MASAM

STRESZCZENIE

Artykuł analizuje problematykę oceny wiarygodności zeznań stron i świadków w procesach kanonicznych o nieważność małżeństwa. Ukazuje, w jaki sposób psychologia sądowa dostarcza kryteriów i metod analizy, takich jak *Statement Validity Assessment* (SVA), *Criteria-Based Content Analysis* (CBCA), *Scientific Content Analysis* (SCAN), *Reality Monitoring* oraz szczególnie model MASAM (*Multivariable Adults' Statements Assessment Model*), umożliwiających ocenę rzetelności i autentyczności wypowiedzi. Szczególną uwagę poświęcono psychologicznym czynnikom wpływającym na zeznania, takim jak zniekształcenia pamięci, stres i cechy osobowości. W artykule przedstawiono również wybrane przykłady z orzecznictwa trybunałów diecezjalnych, ilustrujące sposób, w jaki sędziowie kościelni łączą wiedzę psychologiczną z oceną kanoniczną i moralną przy ustalaniu wiarygodności świadków. Autor dowodzi, że model MASAM stanowi kompleksowe i praktyczne narzędzie, które może usprawnić ocenę wiarygodności zeznań w praktyce sądów kościelnych.

Słowa kluczowe: wiarygodność zeznań; procesy kanoniczne; psychologia sądowa; model MASAM; ocena świadków; sądy kościelne